

UDK 7.031:78

Mira Omerzel-Terlep
LjubljanaPALEOLITSKA UMETNOST IN FILOZOFIJA PRVEGA
ZVOKA

I. TRANSCENDENTALNOST IN MITOTVORNOST PRVOBITNEGA ZVOKA IN ZAVESTI

Pod pojmom prazgodovina razumemo desetstisočletja najdaljše in naši zavesti najoddaljenejše preteklosti človekovega razvoja. Neandertalčeva zavest in znanje sta se razlikovala od kromanjončeve. Védenje mezolitskega in neolitskega prednika se verjetno še očitneje razlikuje od zavesti obeh, čeprav sta se človekov um in telo od prazgodovine fiziološko prav malo spremenila. *Z ničimer ne moremo jasno dokazovati pračlovekove nematerialne oziroma duhovne kulture. Ostajajo le bolj ali manj sprejemljive razlage in domneve*, ki temeljijo na materialnih ostankih teh oddaljenih kultur, tudi glasbil, ter dosedanjih arheoloških najdb. Le razmišljamo lahko o nevidnem svetu zvoka, o začetkih zvočne ustvarjalnosti in načinih tonske produkcije, o zvočnih pripravah oziroma zvočilih, o namenskosti in vzgibih za tonsko ustvarjanje, o stopnjah zavesti fosilnega človeka in rabe zvočnega jezika ter znanja, o načinih razmišljanja in razumevanja pojavnega sveta ter iz tega izhajajočih kulturno-filozofskih in religioznih predstavah. Navkljub skepticizmu nekaterih arheologov o smiselnosti tovrstnega razglabljanja ostaja razmišljanje o duhovni kulturi najoddaljenejše človekove preteklosti mikavno tudi za sodobno znanstveno misel. *Od naše zavesti pa sta odvisni interpretacija kulturnih sestavin in raven razumevanja*. Kar vemo o prvobitnih človeških vrstah, je verjetno le sled tistega, kar je fosilni človek zares bil. Je bil mnogo popolnejši, kot si zamišljamo? Ali preprostejših in skromnejših miselnih sposobnosti in enostavnejših predstav?

Kako lahko razbiramo sporočila zglajenih ali obdelanih kamnov in kosti, zaznamovanih s preprostimi črticami in črtami, luknjami, pikami in spiralami? Ali arheološki predmeti svojevrstne lepote, ki so si s človekovimi posegi pridobili videz posebnosti med množico neobdelanih kamnov in kosti, pričajo o enako posebni in svojevrstni rabi, kakršna je npr. ceremonialni ritual?

Že homo erectus, neandertalčev predhodnik, čigar zavest nam je še povsem nejasna, je imel dovolj razvite možgane in vokalni aparat, ki sta mu lahko omogočila govorno izražanje, počasno artikuliranje ter tako rojstvo jezika.¹ V tej

¹ Joseph Campbell 1983, str. 25.

temi časa našega prednika lahko iščemo tudi **zibel prvotnega zvočnega jezika** in dialoga, morda tudi prve tonske naslade.

So morala od kulture erectusa preteči še tisočletja do pračlovekove iznajdbe zvočnih pomagala, preprostih zvočil in glasbil? Z novimi najdbami iz časa neandertalske kulture - tako s piščaljo iz Divjih bab I kot z medvedjimi čeljustnicami, ki so naravno glasbilo, z odbitimi roglji ali z njimi, z luknjicami ali brez - pa se zagotovo pričanja obdobje razvoja glasbil. Zvočne priprave bi sicer lahko morda služile le za preprosto signaliziranje in opozarjanje pred nevarnostjo, za plašenje ali vabljenje živali, lahko pa tudi za večtonsko zvočno izražanje, kjer je bilo to mogoče. Je imel zvok tudi kakšno drugačno vlogo v življenju fosilnega prednika?

Paleolitski lovci, ki so pričeli razvijati tudi zvočni jezik sporazumevanja, z besednim artikuliranjem zagotovo niso bili tako gibčni kot mi, sodobni pripadniki vrste homo sapiens sapiens. **Njihovo bivanje v naravnem okolju je bilo pogojeno z** intenzivnim opazovanjem, prisluškovanjem in prilagajanjem naravnim pojavom in s tem z vsakodnevnim in nenehno **senzibilizacijo čutil**. S senzibilizacijo čutil in z razvojem miselnih sposobnosti je moglo rasti tudi spontano praktično izkustvo ter analogno posnemanje vidnega, slišnega in čutenega, pa tudi **glasovno posnemanje in analogno čarjanje**: vetra, dežja... (na primer z brnivkami).

Misteriji pa so običajno ritualizirani. In kot pravi B. Gavela, je življenjsko izkustvo izgradilo neizmerne in neizčrpne temelje podzavesti, v kateri je shranjeno vse umsko bogastvo človeškega dela: intuitivna, logična, ustvarjalna moč človekovega duha. O tej strani človeškega bitja in življenja znanost malo ve. Znanstvena misel o duhovnem življenju v človeški prazgodovini je šele v povojih.² In kjer jezik ni dovolj gibčen ter zadosten za izražanje čustev in misli (um je običajno vedno korak pred praktičnim izkustvom in dejanji), se, kakor kažejo tudi analogije iz sodobnega sveta iz kultur ljudstev in plemen, ki živijo na kulturni stopnji paleolitskih lovcev, še posebej skrbno **razvijajo komplementarni jeziki: tako zvočni (glasbeni) kot simboli in likovni**.

Zakričimo, če nas je groza ali strah, zastokamo, če nas kaj boli, tarnamo, če hočemo ublažiti bolečino... Izhaja iz teh primarnih ozvočenih emocij tudi nadaljnje kultiviranje zvočnega izraza, tonskih oblik in zvočnih formul, to je zvočnega jezika? Efekti krikov, posameznih zvokov in šumov, zvočnih obrazcev in ritmov, različnih tonskih višin in tonskih barv, pa imajo t.i. **ekstrasenzorni vpliv na izvajalca in poslušalca**. Zavedni ali nezavedni. Vodi od tu pot h glasbi v pravem pomenu besede, k zvočnemu izražanju in uživanju v zvočnem bivanju, torej k umetnosti? *Glasba naj bi imela v mlajšem paleolitiku v kulturi homo sapiensa - mислеčega bitja oziroma kromanjonca - že osrednjo bivanjsko (obredno?) vlogo*. Homo sapiens je že samosvoji ustvarjalec: homo faber in tudi umetnik. Kromanjonec Potočke Zijalke in Mokriške jame iz obdobja mlajšega paleolitika naj bi imel že visoke intelektualne in psihične kvalitete.³

Homo sapiens je umetnik življenja in preživetja. Umetnost je najverjetneje izraz te borbe in odraz spoznavanja naravnih zakonov. Tudi po mnenju večine raziskovalcev, ki preučujejo paleolitsko kulturo in umetnost, je **umetnost ritualno magijsko delo**. Tudi glasba je po svojem poreklu in bistvu **resno opravilo, ne zabava!** Umetnost, ki jo ustvarja človek s petimi osnovnimi čutili, med katerimi imata sluh in vid in z njima zvok

² Branko Gavela 1977, str. 23.

³ Glej tudi delo Branka Gavele 1982, str. 60. Naša predstava o jamskem človeku je običajno precej napačna. Nek arheolog je nekoč v resnobni šali dejal, da bi lahko ledenodobnega Kromanjonca mirno poslali na pariške ulice, če bi ga ostrigli, obrili in oblekli v današnjo konfekcijo.

in slika primarno vlogo, vpliva na človekov um, zavedni in nezavedni, in mu omogoča doseganje višjih (transcendentalnih) stanj zavesti, kjer se združita zavedno in nezavedno, človek in kozmos, življenje in smrt, trenutnost in večnost v celoto. Z umetnostjo stopa človek v spiritualno središče svoje biti in sveta. Materialno in spiritualno se združita v celoto, v skupni obstoj. Piščal, igra nanjo in piskavec z zvočno igro in zvokom samim ponujajo izkušnjo nedeljivosti, enovitosti brezčasia in nadčasovnosti, kjer tudi po predstavah naravnih ljudstev in plemen paleolitske kulturne stopnje še bivajo tako sodobniki kot njihovi predniki. In v transcendentalnem brezčasiu in brezprostorju je **zvok orožje in orodje**. Orodje za obredno prehajanje (zopet zavedno ali nezavedno) iz enega stanja zavesti v drugega in drugačnega, iz trenutne realnosti v imaginarno. Zvok je tudi psihološko in magično orodje za doseganje željenega: nematerialnega (stik z duhovi, demoni predniki,...) in z ritualno osredotočenostjo tudi materialnega (npr. dober ulov). Z zvokom se prosi, roti ali plaši zveri. Zvok kot svojevrstna obredna molitev služi za aktiviranje duha ali za umirjanje glasne zavesti in misli, kar omogoča jasnejše zaznave in izostritev vseh čutil. Lovci s puščicami in ostmi so jih potrebovali. Z zvokom so imeli tudi orodje za **transformacijo svoje psihofizične biti**. Zopet: za zavedno ali nezavedno transformacijo. **Zvok je transformacijski sam po sebi**. To je njegova bit. Zvočne frekvence lahko povzročijo bolečino, zato so tudi orožje. S transformiranjem bolečine v neboleče stanje (novo rojstvo) zvok zdravi. Primer transformacijske bolečine so tudi iniciacijski obredi oziroma posvetitve v nova stanja (npr. v odraslost).

Zvočne frekvence razstavljajo in sestavljajo. Zato so glavno orodje obredij in tudi analogije življenja in smrti. Za občutenje zvoka ne potrebujemo intelektualnega naprezanja, temveč le prepustitev njegovemu delovanju. Intelekt je prej ovira, kar spoznava tudi človek atomskega veka, ki zaradi intelektualne preobremenitve izgublja sposobnost spontanega odzivanja na naravno, nevidno, komaj slišno (ultra in infra zvok) in neslišno, na črno bit zvoka. In kot pravi J. Campbell o znamenitih kromanjončevih jamskih slikarijah iz mlajšega paleolitika (aurignacien) pa tudi o srednjepaleolitskih risbah svetovne neandertalske dediščine: kdor je gledal ta mojstrska dela, ki naj bi imela predvsem magijski značaj in občutil ta nema sporočila ve, da so jih lahko ustvarile le roke dovršenih umetnikov velike transcendentalne modrosti vseh časov.⁴ Zlasti nas preseneti t.i. *umetnostni stil X-žarčenja*, ki naj bi pripadal mitologiji velikih lovcev od magdalénienca dalje vse do sodobnih lovcev paleolitske življenjske kulturne stopnje. Umetnost, ki kot plod rentgenskih oči transcendentalnega uma zre v notranjost bitij in izrisuje organe, notranje skelete in druge notranje strukture (npr. plod v materi). Je priča tovrstne pronicljive umetnosti tudi naša ribica iz jame Mala Triglavca? Samo sporočila transcendentalne vrednosti se lahko prenašajo skozi tisočletja in imajo kljub velikanskim spremembam stila življenja še vedno podobno črno (izvenčasovno, izvenprostorsko, to je transcendentalno) moč, všečno očesu in umu. Kaj pogojuje tovrstno všečnost risbe in zvoka je vprašanje, ki mora zanimati tudi sodobnega muzikologa in etnomuzikologa.

Paleolitskih slikarjev na Slovenskem res še niso našli, pač pa le orodje,⁵ okrašeno s preprostimi vrezanimi črtami in črticami ter koščene piščali.⁶ Človekova čutila (vid,

4 1983, str. 79.

5 Številno prav v Potočki zijalki in Mokriški jami; glej Srečko in Mitja Brodar 1983, str. 177.

6 Okraski na koščenih predmetih imajo lahko praktičen smisel ali simboličen pomen: domnevno gre tudi za nekakšen koledar. Je človek svoj prebujeni estetski čut obogatil z domnevnimi duhovi čutno

sluh, tip, vonj, okus) se razvijajo bolj ali manj sinhrono in komplementarno. *Če je bil homo sapiens sposoben tako dovršenih slikarij oziroma vidnega izražanja, zakaj ne bi bil sposoben tudi slušnega, zvočnega?* Zvok se seveda ni mogel ohraniti. Neme priče so ohranjena glasbila. Še posebej govorijo glasbi v prid večtonske piščali, to je piščali z več luknjami in torej z obsežnejšimi zvočnimi možnostmi. Tudi pri ljudstvih paleolitske kulturne stopnje, kjer ni velikih in poslikanih podzemnih jam (na primer pri Bušmanih in Pigmejcih), sta glasba in ples glavni izrazni ali sveti opravili.

Skozi ohranjeno umetnost poskušamo razpoznavati življenje in predstave pračloveka. Kamenodobni prednik je po mnenju raziskovalcev paleolitske mitologije in umetnosti verjetno poskušal na nek način - najpogosteje magičen - zagotoviti tudi ravnovesje kozmosa in zemeljskega. Živalski in rastlinski svet sta mu morala govoriti s svojim lastnim simbolnim jezikom, ki mu je moral prisluhniti, da je lahko po svojih močeh uravnaval ravnotežje med seboj in naravo, od katere je bil življenjsko odvisen. Moral je občutiti moči kozmičnih sil, od vremenskih do zverskih. Strah in bitka za preživetje sta pomočnika pri rojstvu ideje o superiorni sili in mitologiji, ki je prednica religioznih predstav. Po J. Campbellu je homo sapiens že živel svojevrstno religiozno (mitološko) življenje.⁷ Sporočila podzemskih jam potrjujejo **lovsko ritualno magijo**, ki se odvija globoko v trebuhu zemlje, v jamah, ki simbolizirajo maternico, kjer ni dneva in noči, kjer se čas ustavi, kjer je odsotno nebo in se v "kaosu" preporodnega ustvarjanja izgubi tudi smisel za vsakršno orientacijo.⁸ V sporočilih stenskih risb in slikarij se je ohranilo zgodovinsko nezavedno naše vrste: v nesmrtni in brezčasni večnosti "jamskih templjev", iz katerih teme se poraja kot iz teme maternice novo življenje, so se mogli odvijati iniciacijski obredi (v novo rojstvo) in druga spiritualna dejanja, ki pomenijo izkušnjo v psihološki dimenziji lovca in žrtve, človeka in živalskega sostanovalca pokrajine hkrati. Lovca, ki poskuša odpreti svoj um izkušnjam življenja in smrti t.i. **mistični in mitološki logiki enovitosti človeškega in živalskega sveta**, lovca ali častilca živalskega sveta, ki kot lovski ali obredni jemalec živalskega življenja za potrebe svojega življenja (meso, kosti, koža, salo...), žival zaznava kot del lastne biti.

Je poskušal paleolitski prednik v "svetih jamah" s slikarijami ali brez njih tudi s "svetim zvokom" v "svetem času" na "svet način" vplivati na lastno zavest, jo transformirati ali transformirati zavest posvečenih iniciantov ali kolektivne človeške združbe, ki ji je pripadal, v nov status: v svet odraslih, v lovsko združbo, v svet živih ali v svet mrtvih...?

J. Campbell je prepričan, da se **glavni elementi paleolitske umetnosti⁹ dedujejo iz paleolitskega obdobja do sodobnih mitologij velikih lovcev**: tudi od Aztekov, severnoameriških Indijancev, zlasti Pueblo Indijancev in aleutskih Eskimov, avstralskih Aboriginov, plemen evroazijskih šamanskih ljudstev živečih od Sibirije do Skandinavije, do južnoameriških prebivalcev Tierra del Fuegos.¹⁰ V omenjenih kulturah paleolitske stopnje "velikih lovcev", ki žive v nekakšnih brezčasnih conah

dojemljivega sveta, ki naj bi mu pomagali vzpostavljati sožitje z naravo? Glej tudi Božo Škerelj 1962.

7 1983, str. 157.

8 Glej Joseph Campbell 1983, str. 52, 63, 67.

9 Paleolitsko dediščino velikih lovcev in metalcev kopij naj bi sestavljalo: obredje, ki temelji na čaščenju živali (medveda) ali čaščenju drugih totemskih živali (in šamanski magični in totemistični praksi), umetniški stil X - žarčenja, lov s puščicami in sulicami.

10 1983, str. 130 - 135.

nemerljive preteklosti, še vedno poznajo obredja, v katerih imajo pomembno vlogo kosti, lobanje in kult totemskih živali, na severu predvsem medvedji kult. Zdi se, da imajo vse človeške združbe, od tistih najstarejših nam znanih, svojevrstne običaje in obredja vezana na preproste mitološko - religiozne predstave oziroma na predstave o življenju in smrti. In **totemizem** naj bi bil *univerzalna prareligija prazgodovinskih človeških združb*, ki predpisuje tabuje in narekuje rituale totemistične magije. Sledimo mu lahko, po mnenju nekaterih, že od mlajšega paleolitika dalje.

Skupna osnova človekove psihe pogojuje arhetipsko mišljenje kolektivno nezavednega, ki je mitotvorno in temelji na anatomiji naše vrste. Zato v primeru podobnosti posameznih kulturnih elementov v različnih delih sveta, ni nujen prenos, saj **povsod znano kulturno invencijo, na primer koščene piščali ali brnivke (bull - roarer), lahko razumemo tudi kot produkt kolektivnega psihičnega substrata.**

Šamanska magična praksa s slikarjami, zvoki, plesom oziroma gibom ima najverjetneje metafizične razloge. Obredi, vezani na življenje in smrt, so skozi vso človeško zgodovino tesno povezani in zlit v enovit sistem, zlasti pri čaščenju živali in pokopavanju mrtvih. Po mnenju velikega raziskovalca mitoloških predstav Josepha Campbella, zagovornika prazgodovinskega medvedjega čaščenja, **paleolitska tradicija medvedjega kulta izvira že iz kulture neandertalca**, v kateri naj bi medved užival *ugled gospodarja živali*.¹¹ **Medvedji kult naj bi se po njegovem razvil v obdobju "jamskih svetišč"** (v srednjem in predvsem mlajšem paleolitiku), na mitološko difuzijo sorodnih predstav pa **lahko še danes naletimo na obrobjih vseh kontinentov**: najstarejši prazgodovinski kulturni elementi centralnoevrazijskega in centralnoameriškega področja se ohranjajo na obrobjih področjih polarnih ali težko dostopnih polpuščavskih in pragozdnih predelih. Predvsem tam, kjer pripadniki človeške vrste še vedno živijo v odmaknjenih in izredno težkih življenjskih pogojih.¹²

Šamanizem,¹³ ki potuje skozi čas in prostor od kulture neandertalca in predvsem kromanjonca kot element življenjskega stila, je lahko z umetnostim stilom X - žarčenja in z magično uporabo brnivk (bull - roarer) - predvsem koščenenih, koščenenih piščali, tolkal in drgal, družbeni in obredni regulator življenja. Le-ta temelji na mitoloških idejah totemizma,

na idejah, ki postavljajo žival (na severnih in polarnih področjih predvsem medveda) v bratovsko - sestrski odnos in celo "krvno sorodstvo", in narekujejo totemistično in magično prakso. Nakazovale in potrjevale naj bi ga že jamske slikarije kromanjonca.

Jesti, ali biti pojedena, je pravilo oziroma prvi naravni zakon v živalskem kraljestvu zveri prazgodovinskih lovcev. Neandertalec je moral živeti po zakonih zveri, ki so ga obkrožale in ogrožale ves čas. Živali, s katerimi je živel v istem okolju, so do neke mere narekovala njegov življenjski slog in zahtevale pozornost negovega uma: intelekta in občutij. **S pozornostjo uma pa se rojevajo globlji uvidi in umetnost.**

11 1983, str. 133.

12 Po J. Campbellu (1983, str. 132) naj bi bili Bušmani, Pigmejci, Hotentoti poslednji dediči v kreativni verigi paleolitskih kulturnih elementov izpred 30.000 let. Pridružujejo se jim tudi severnosibirski ljudstva in severnoameriški Eskimi.

13 Šamanizem, kot ga razumemo danes, je po Mircea Eliadeju (1985) sicer prednjeazijski in sibirski religiozni fenomen (str. 29). Svoje zametke ima v kulturi fosilnega človeka, ki naj bi bil že tudi homo religiosus.

Homo sapiens neandertalensis je bil verjetno prvi med človeškimi vrstami, ki je pokopaval mrtve z darovanjem, s čimer se **pričenja zgodovina mitologije**¹⁴ in pojavi ideja o zagrobnem življenju oziroma ideja o nadaljevanju življenja po smrti.¹⁵ Je res le slučaj, da so v plasteh neandertalske kulture našli kosti z luknjami oziroma domnevna koščena glasbila? Je zgolj naključje, da koščena glasbila odkrivamo od paleolitika skozi desetisočletja zgodovine vse do 20. stoletja in atomskega veka? Je le slučaj, da koščena glasbila poznajo ljudstva in plemena, ki žive ponekod celo v podobnih klimatskih razmerah kot paleolitski predniki in imajo podoben način življenja, ki se izraža tudi v sorodnih (arhetipskih ali dedovanih?) iznajdbah uma in v podobnih kamnitih in koščenih pripomočkih, tudi glasbilih, morda porojenih iz sorodnih miselno - filozofskih - mitoloških in religioznih predstav? Naključja deloma zanikajo tudi sodobne piščali iz medvedjih kosti eskimskih in severnoameriških indijskih ljudstev, ki na različne načine še vedno z zvoki iz koščenih cevi častijo Velikega medveda.

II. UMETNOST IN ZVOK IZ MEDVEDJIH KOSTI V OBREDIH ČAŠČENJA MEDVEDA

Jamski medved (*Ursus spelaeus* Blum), ki si je zaradi pogostih obiskovanj podzemnih jam pridobil vzdevek jamski, je bil sodobnik neandertalca. Izumrl je pred 10.000 leti. *Živel je na celotnem ozemlju Evrazije*.¹⁶ Klatil naj bi se po vsej srednji Evropi, Balkanu, po alpskem prostoru in na jugu daleč po Apeninskem polotoku.¹⁷ *Bil je skoraj 100.000 let pračlovekov sodobnik*: od začetka Riss - würmskega Interglaciala in skoraj do konca Würma, ko je zaradi podnebnih sprememb vse redkejši, oziroma že bolnik, saj kažejo njegovi fosilni koščeni ostanki vrsto patoloških sprememb.¹⁸ V jame naj bi hodil predvsem prezimovat, umirat in kotit. Piščali iz medvedjih kosti so torej številnejše iz obdobja, ko je medved kot vrsta že propadal. Je medved pomenil paleolitskemu lovcu dar, ki obvezuje k spoštovanju in hvaležnosti?

Čeprav ni zanesljivih dokazov o lovu nanj in še manj o kultu medveda, si vendar lahko zastavimo vprašanje, če **morda le niso koščene piščali iz medvedjih golenic, stegnenic in čeljustnic, prstnočlenske žvižgavke ter koščene brnivke in strgala, služila kot zvočno - magičen pripomoček za boljši ulov te živali** menda okusnega mesa, **v obredih za zaščito pred to zverjo**, ki je dosegala težo ene tone, **ali preprosto v ritualih čaščenja in totemistične magije te mogočne živali?**¹⁹

14 Joseph Campbell 1983, str. 51 - 52.

15 Prav tam. Tudi načini neandertalskega pokopavanja kljub odsotnosti umetniških elementov kažejo na svojevrstne predstave: pokopavanje v spečem položaju na boku in na vzglavniku iz grmade prazgodovinskega orodja (Le Moustier, Francija, neandertalske kulture iz konca Riss - Würmskega obdobja; smrt je v številnih mlajših kulturah simbolizirana s spanjem), pokop v položaju koraka ali hoje, pokop v smeri vzhod - zahod (po gibanju sonca?), v grobiščih najdene dolge cevaste kosti vtaknjene v čeljusti živali (Monte Carmel, Izrael, 60.000 let pred sedanostjo), pokopavanje domnevnih "zakoncev" z glavo ob glavi nad trupli otrok (La Ferrassie, Francija, 40.000 let pred sedanostjo), pokopavanje ob kosteh in orodjih, pokopavanje s cvetjem oziroma zdravilnimi zeli (gorovje Zagros, Irak, 60.000 let pred sedanostjo; grobišče različnih časovnih obdobij, ki je do danes zatočišče oziroma zimsko bivališče nomadov).

16 Ivan Turk 1988, str. 72.

17 Prav tam.

18 Glej Rajko Pavlovec 1990.

19 Medved menda naravnih sovražnikov ni imel, ogrožala ga je le skupina ljudi ali trop volkov. (Glej Ivan Turk 1988, str. 73.)

Nekateri raziskovalci medvedji kult zanikajo, drugi ne. Podobno je z lovom nanj. R. Pavlovec piše, da "dejansko govore nekatera dejstva za jamskega medveda kot lovno žival, zopet druge govore proti temu. Ker pa so marsikje našli ožgane medvedove kosti ali razbite kosti prav na tistih delih, kjer je človek lahko prišel do mozga ali možganov, lahko verjamemo, da je imel pračlovek na nek način opraviti z jamskim medvedom. Manj verjetno je, da bi se lotil samo poginule živali..."²⁰ S. in M. Brodar pa pišeta, "da moramo poudariti, da je v Potočki zijalki razmeroma več argumentov, ki govorijo za lov, kakor tistih, ki govorijo proti..." in da v zapisnikih o izkopavanjih najdemo vrsto podatkov, ki bi jih lahko tolmačili v tem smislu (v smislu kulta medveda?),²¹ misleč pri tem predvsem na dve skupini lobanj odraslih, a ne starih medvedov, najdenih v globeli ob jamski steni Potočke zijalke.²² Med njimi so našli tudi spodnje čeljustnice, izolirane kanine in posamezne cevaste kosti. Te gomile kosti so obdajali (op. varovali?) kosi debelega grušča. Drobnih kosti medvedjih šap med njimi ni bilo, kar verjetno potrjuje človekov poseg.²³ Ker tu niso našli človeških kosti, arheologi menijo, da *jama ni bila stalno bivališče pračloveka, temveč lovška postojanka*. Je bila morda lahko tudi *ali le obredno mesto*? Skupina arheologov piše, da neandertalci v Divjih babah I verjetno niso prebivali, pač pa so jama stalno obiskovali iz nam neznanih razlogov.²⁴ V publikaciji o Divjih babah beremo: "Nehote nas prevzame občutek, da so se neandertalci stopili z najdiščem v harmonično celoto in da v nobenem pogledu niso spremenili njegovega naravnega ritma dogodkov, to je zimovanja in poginjanja jamskega medveda ter nabiranje in prehajanje njegovih kostnih ostankov v fosilne ostanke. Če ne bi v jami pustili sledov svojih ognjev in svojih kamenih orodij, ne bi nikoli zvedeli zanje, pa čeprav bi prekopali vso jama." Govori harmonija med medvedom in človekom čaščenju medveda v prid?

S. in M. Brodar se sprašujeta, zakaj so od časa do časa prihajali aurignacijski ljudje v hribe visokoalpskih jam. Po njegovem je edina razlaga lov.²⁵ V okolici Potočke zijalke je živelo tudi okoli 40 drugih živalskih vrst, vendar *v jami najdemo več kot 99% kosti jamskega medveda*, to je okoli 1500 osebkov. Torej *je bila lovna žival predvsem medved*, pristavljata, čeprav jih je večina tu tudi poginila. Zdi se, pišeta, da je človek medveda lovil predvsem zaradi kože in manj zaradi hrane (v Potočki zijalki je najden prototip igle).²⁶ **Ali pa morda občasen obisk jame potrjuje obredno "sveto" mesto "jamskega svetišča" davnih prednikov in čaščenje medveda ter darovanje medveda ali darovanje medvedu?** Ob kuriščih in ognjiščih v Divjih babah I so arheologi običajno odkrivali tudi skupke večjih kosti jamskih medvedov in medvedje lobanje z razbitim možganskim dnom. Za razbitine so raziskovalci prepričani, da so delo človeških rok. Analogije lahko najdemo tudi v Divjih babah I, v Mokriški jami in na Ljubljanskem barju.²⁷ Tudi v Potočki zijalki nas presenečajo najdbe kakršne so medvedja lobanja z okroglo luknjo (dostop do možganov ali kulturni predmet?), prstni členek z luknjo (žvižgavka?), rebro z luknjo (brnivka?), izjemno velika medvedja

20 Rajko Pavlovec 1990, str. 33.

21 Srečko in Mitja Brodar 1983, str. 158.

22 V skupini dvajsetih lobanj je osem nepoškodovanih in najdenih na majhnem prostoru približno pol kubičnega metra. Malo odmaknjena je druga skupina dvajsetih lobanj že odraslih jamskih medvedov na štirih kubičnih metrih. Srečko in Mitja Brodar 1983, str. 158.

23 Prav tam.

24 Ivan Türk, Metka Culiberg, Janez Dirjec 1988, str. 30 - 32.

25 1983, str. 158.

26 Srečko in Mitja Brodar 1983, str. 158.

27 Ivan Türk, Boris Kavur 1997, str. 156.

čeljustnica z luknjo v roglju (obesek ali brnivka?), pa vrsta medvedjih spodnjih čeljustnic z rogljem ali brez njega (koščene piščali?), nadalje pa medvedji čeljustnični roglj z luknjo (brnivka, amulet?) iz Divjih bab. Cevaste kosti jamskega medveda z luknjami (piščali?) pa najdemo v vseh naštetih najdiščih.²⁸ Morebitna zvočna kulisa medvedjega čaščenja obredje prej potrjuje kot izključuje! R. Pavlovec navaja, da kažejo na čaščenje medveda morda tudi najdbe iz Mornove zijalke pri Šoštanju (arheologi so skeptičnejši), predvsem pa najdbe v bližnji Vetrnici na Hrvaškem.²⁹ Po mnenju akademika M. Maleza **naj bi bilo čaščenje medveda razširjeno po vsem alpskem in predalpskem prostoru, vendar ni bilo vezano na neka splošna pravila**, pač pa le na paleolitsko lovsko populacijo.³⁰ R. Pavlovec hkrati pritrjuje tistim, ki menijo, da je pračlovek jamskega medveda verjetno zelo dobro poznal in ga na nek način častil. O tem pričajo lobanje in predvsem dolge cevaste kosti, za katere se zdi, da niso naključno odvržene, ampak postavljene v nekem redu ali z nekim namenom. **So tudi glasbila iz čeljustnic in cevastih kosti izdelana s posebnim namenom in iz posebnih delov okostja?**

Zdi se, da bi mogli pritrčiti tistim raziskovalcem, ki menijo, da se v umetnosti - torej tako v likovni kot zvočni (glasbeni) - **pojavnajo jamske podobe, instrumenti pa iz surovin (kosti) tistih bitij, ki so za pračloveka imele poseben pomen (in na primer magičen vpliv na plodnost, lov na živali) in da je religiozno (mitološko) in magično (totemistično) pojasnjevanje umetnosti v paleolitskem obdobju človekove zgodovine edino možno.**³¹ Tudi J. Campbell piše, da paleolitski umetniki verjetno niso portretirali nepomembnih živali, temveč le živali določene vrste, določene vrednosti in pomena v življenju.³² Bi o podobnem pomenu lahko sodili tudi pri izdelavi koščениh glasbil iz kosti pomembnega ali dragocenega jamskega medveda? Med darovanimi in čaščenimi živalmi so vedno imele velik ugled živali z dobrim, užitnim mesom.³³ "Če priznavamo nekakšno čaščenje medveda, potem lahko tudi domnevamo, da je pračlovek jamskega medveda morda le poznal kot okusno jed in ga torej lovil. Seveda ne moremo izključiti možnosti, da se je medveda bal in naj bi daritve ali drugačni kulturni običaji pomagali pri varovanju pred medvedovim napadom ali pri uspešnem boju z njim."³⁴

Po mnenju nekaterih naj bi sledovi kulturnih obredov segli še v srednji paleolitik.³⁵ Če upoštevamo medvedovo spodnjo čeljustnico kot naravno glasbilo in najdbo iz Divjih bab I kot piščal, lahko premik zvočno kultnega v srednji paleolitik le potrdimo.

J. Campbell je poskušal slediti medvedjemu čaščenju po srednjeevropskih in skandinavskih paleolitskih slikarijah podzemnih jam, po slikarijah in risbah, ki so nastale od moustériena in kulture neandrtalca do magdaléniena in kulture kromanjonca (najzanimivejše v jamah Montespan, Lascaux, Le Trois Frères...).

28 Nam sporočajo kaj tudi zlomljene spolne kosti jamskega medveda najdene v Potočki zijalki? Ali pogosti zlomi spodnjih čeljusti? Gre morda za kulturne predmete moči in plodnosti? (Glej Srečko in Mitja Brodar 1983 in Rajko Pavlovec 1990.)

29 Mirko Malez (1959) je odkril v njej 6 lobanj jamskega medveda, ki so bile postavljene tako, da so z gobci gledale proč od jamskih sten oziroma proti jamskemu vходу. Ena lobanja naj bi služila tudi kot kamen obzidanega ognjišča. (Glej Rajko Pavlovec 1990, str. 33 - 34.)

30 Prav tam.

31 Branko Gavella 1982, str. 62. Glej tudi Z. Hrusitzky 1955, str. 137 / 139.

32 1983, str. 62.

33 Rajko Pavlovec 1990, str. 33.

34 Prav tam.

35 Po navedbah Rajka Pavlovca 1990, str. 33.

Kromanjoncem pripadajo tudi v nekaterih jamah najdene medvedje figure in figurice, verjetno kulturne (npr. v jami Montespan). **Piščali iz medvedjih kosti so v kulturi kromanjonca najpogostejše!** Avtor meni, da lahko čaščenje medveda zasledimo tudi pri starih Grkih (boginja Artemida, medvedka, boginja plodnosti, lova, divjadi), pri evropskih poganskih in predkrščanskih ljudstvih, pri Keltih (boginja Artio), v rimsko - ilirski tradiciji in še v času elizabetinske Anglije.³⁶ Tudi Campbell ugotavlja, da *svojevrsten odnos do medveda, poleg jamskih slikarjev, potrjujejo tudi v nenavadnih legah uskladiščeni medvedji fosilni ostanki.*³⁷ Najzanimivejše naj bi bilo najdišče Drachenloch, kjer so našli medvedje lobanje in kosti, naložene pod kamnitimi ploščami (zavarovane?). Odkrili so jih ob jamski steni ter obdane s kamni. Tu je bila najdena tudi medvedja lobanja z dolgo kostjo za ličnico, ki jo nekateri razlagajo kot človekov kulturni predmet. Kažejo najdbe na darovanje ali čaščenje medveda in na morebitno **sodelovanje paleolitskih šamanov?**

Campbell zatrjuje, **da je v zgodovini mogoče najti vrsto etnoloških paralel z darovanjem (čaščenjem) kosti, posebno med lovci s severa.** S čaščenjem in darovanjem kot priprošnjo in zahvalo. Podobnost s paleolitskim domnevnim obredjem s kostmi in pretikanjem cevastih kosti skozi lobanjo živali lahko še danes opazujemo pri ljudstvu Ajnu, ki še v 20. stoletju lovi, časti in daruje ulovljenega medveda. Ajnucji medvedu pred žrtvovanjem vtaknejo med čeljusti palice in ga zatem obredno, ob petju in igri na različna glasbila, *le ob zvokih in brez besed* pojedo. Prepričani so, da je *od tega obrednega dejanja odvisen dober ulov vseh živalskih vrst v gozdu. Medveda razumejo kot gospodarja živali, ki posebja moč, od katere je odvisna naklonjenost vseh živalskih vrst.*³⁸ **Medvedu naj bi bila bila po prepričanju J. Campbella tudi v najstarejši človekovi zgodovini, v neandertalski kulturi, morda dodeljena vloga gospodarja živali.**³⁹ Kult medveda je sicer po Campbellu razprostranjen od vzhoda do zahoda in naj bi bil **najstarejša religiozno - filozofska predstava oziroma verovanje. Najdemo pa ga, podobno kot koščene piščali, še v 20. stoletju pri evrazijskih in severnoameriških etničnih skupinah:** čaščenje medveda poznajo Finci, Estonci, Danci, Laponci, Norvežani, Lamuti (ob morju Okhotsk), ljudstvo Ajnu (na polotoku Hokkaido, Japonska), Voguli, Aleuti (Eskimi), Čukci, Mongoli in severnosibirski ljudstva Ostjaki, Votjaki, Korjaki, Kamčadalci, Giljaki, Jukagirji, Tungujci, v severni Ameriki azijski Eskimi, severovzhodna indijanska plemena Naskapi, Abnaki, Malecite, Penobscot in severozahodna indijanska plemena Šasta, Carrier.⁴⁰ Naštete etnične skupine, ki žive še danes v kulturah, sorodnih paleolitskim, uporabljajo tudi koščene piščali pri obredih in kulturnem čaščenju "velikega" medveda.⁴¹ Nekatera omenjena ljudstva in plemena še danes verjamejo, da se medved v času zimskega spanja (hibernacije), ko preživi mesece brez hrane, vzdržuje tako, da črpa moč in življenjski sok iz svojih šap, predvsem prednjih. Tu se ponovno spomnimo odkritij A. Ch. Bradove, ki nam v disertaciji⁴² odkriva spoznanje, da se v vse piščali iz

36 1983, str. 62, 76, 147.

37 Wildkirchli, Drachenloch in Wildenmannisloch v Švici, Peterhöhle v Nemčiji (glej 1983, str. 54 - 55).

38 Beri Joseph Campbell 1983, str. 56.

39 Joseph Campbell 1983, str. 54 - 55.

40 Glej zemljevide razprostranjenosti čaščenja medveda v: Joseph Campbell 1983, str. 147.

41 Približno v času od 6000 - 2500 pred našim štetjem, ko je prišlo do velikih klimatskih sprememb in klimatskega optimuma, naj bi se tudi čaščenje medveda razširilo iz centralnih evropskih in azijskih področij preko Aljaske na severna in vzhodna obrobna področja: od Finske do Labradorja in preko Beringove ožine na ameriška tla. O tej tezi še vedno tečejo burne razprave. (Joseph Campbell, str. 147.)

42 Die Kernspaltflöten von Haithabu verwendeten Formen in Mittel- und Nordeuropa. Göttingen 1971. (Glej

goleničnih kosti "piha" vedno od kolena navzdol, proti šapam simbolično iz telesa ven, torej v smeri odtokanja življenja. *Si je fosilni človek s koščeno piščaljo poskušal zagotoviti medvedjo moč in njegovo "nenavadno" sposobnost preživetja brez hrane v času hibernacije? Medved je hkrati človeku najsorodnejše bitje, saj tudi on lahko hodi po dveh nogah. Po predstavah evrazijskih in severnoameriških etničnih skupin medved vse sliši, tudi na daleč, in dobro pomni, zato se o njem med lovom ne govori. Se pa sporazumeva z zvoki. Sicer pa se o medvedu govori le s simboli: medved je Stari oče, Dober stric, Stari mož, Dober prijatelj, Gozdni oče ali Gozdni stric...⁴³ **Pred lovom pripadniki večine omenjenih ljudstev izvajajo gibno - zvočne rituale: pojejo, plešejo, "čarajo" z mislijo in uroki, bobnajo in igrajo na piščali.**⁴⁴ Tudi naštetá sodobna ljudstva uporabljajo v lovskih ritualih medvedje kosti.*

Neposrednih podatkov o **čaščenju medveda v slovanski davnini** ni, posredno naj bi odnos do medveda izpričevale podedovane šege in navade.⁴⁵ Te prikazujejo medveda kot **totemističnega človekovega prednika** in sveto žival, ki jo je **potrebno častiti in ji darovati s pesmijo, plesom, maskiranjem** (s kožami totemske živali medveda), hrano in simbolističnimi obredi plodnosti in spolnega akta in jo tako **podkupiti**. Sicer zna biti žival tudi neprijazna. Verovanja in šege slovanskih narodov, v katerih naj bi se po mnenju D. Ovsca izražalo čaščenje nekaterih živali, naj bi izhajale iz lovsko nabiralniških kultur. V njih se zrcalijo tudi elementi kulta demoničnih živali, predvsem velikega *orla, volka, (velikega ali belega) medveda, jelena, konja, bika, kače...*⁴⁶ **Z imitativno magijo** naj bi poskušali ljudje vplivati na razmnoževanje živali in **splošno plodnost**. Istočasno pa se v šegah kaže **tudi želja po istovetenju** z določenimi živalmi: najočitneje v maskiranju z živalskimi kožami in z **zvočnim posnemanjem čaščenih živali**.⁴⁷ **Slovani in tudi neslovanska ljudstva naj bi po mnenju D. Ovsca prevzeli iz starejših lovsko - nabiralniških kultur (kultno?) čaščenje gospodarjev gozda oziroma divjadi.** Gozdni mož, lešij, gornik, hostnik, divji mož ali gozdna mati, šumska majka, muma Paduri... naj bi se prikazovali v obliki

Raymond Meylan 1975.)

43 Pri omenjenih ljudstvih je splošno razširjeno tudi prepričanje, da sta *človek in žival eno telo* (delo istega Tvorca) in da se človek vrne v podobi medveda, če želi, in si to z obredom zagotovi. Zato je **ubijanje medveda ritualni akt** (pridobivanja njegove moči?). Giljaki ga na primer ne ubijejo zahrbtno, temveč ga pozovejo na časten, enakovreden boj: v stoječi pozi. Severnoameriška in sibirská ljudstva ga priklčejo iz bivališča z opravičilom, češ, ne bodi jezen name, moram te ubiti, ker potrebujem tvojo kožo, meso... Tako se mu opravičijo. (Joseph Campbell 1983, od str. 150.)

44 Tudi zato, da bi zvoki ugajali medvedu. Azijatski Eskimi, ameriški Nascapi in ljudstvo Ajnu imajo posebne šege, ko pripeljejo medveda v vas: tako ob prihodu kot ob *ritualnem jedenju medvedjega mesa ne izrečejo besede, temveč le pojo, šamani pa bobnajo*. (Beri Joseph Campbell 1983, od str. 147.) Prav posebna sta lov in žrtvovanje medveda pri ljudstvu Ajnu, ki je menda prepričano, da je *medved le obiskovalec iz sveta duhov*, iz transcendentalnega sveta onkraj torej, v katerega se tudi vračajo iz trenutnega ujetništva "na tem svetu", kjer čakajo na vrnitev. Zato so hvaležni tistim, ki jim vrnitev v svet prednikov omogočijo. Tudi ptica (arhetipsko?) simbolizira duha, kar ponazarja že njen let sam. So morda iz podobnih simbolnih razlogov izdelovali tudi piščali iz perutnih kosti (uln)? Tudi ljudstvo Ajnu je prepričano, da je *medved med živalmi najpomembnejši obiskovalec*, zato ga s petjem, igranjem na glasbila (na piščali in bobne) pripeljejo v vas in ga ob zvokih in z besedami hvaležnosti in zahvale ter obrednim plesom žrtvujejo oziroma darujejo. Obredno vabljenje, ubijanje medveda ob glasbi in jemanje medvedjega življenja je opisano tudi v finskem epu Kalevala.

45 Damjan Ovsec 1991, str. 348 - 349; po Tokarevu.

46 Damjan Ovsec 1991, od str. 335.

47 Glej Damjan Ovsec 1991, str. 356 - 357. Šemljenje z medvedjimi maskami (kožami) je znano tudi v najstarejših koledarskih in pustnih šegah slovanskih narodov (glej Damjan Ovsec 1991, str. 349). Posebej za medveda ali medvedko so pripravljali tudi jedi oziroma obredno hrano, s katero so počastili medveda v hiši (Belorusi, Makedonci), verujoč pri tem, da je medved prednik človeškega rodu (verovanje v *totemistično inkarnacijo*).

volka, orla, jelena, medveda ali še pogosteje medvedke,⁴⁸ ki so jo balkanski Slovani imenovali baba ali tetka.⁴⁹ Verovanje, da se je mogoče zaščititi pred živaljo (volkovi, medvedi) tako, da se z njimi "pobratiš" ali stopiš z njimi v botrino, naj bi direktno kazalo na sledove totemističnih verovanj.⁵⁰

V slovanskih grobovih, sežigališčih in zavetiščih zasledimo ostanke žrtvovanih mladih ali odraslih živali: lobanje, lopatice, kosti, tudi jelenov in medvedov. Morebitno žrtvovanje pa potrjujejo tudi votivne figurice in *majhna kulturna glinena plastika v podobi medvedov*.⁵¹ Tudi slovanski vrači, čarovniki, šamani in zdravilci, imenovani volhovi, bajalniki, varožci, žreci..., naj bi v različnih združbah imeli zelo pomembno vlogo z vedeževanjem iz živalskih kosti in vodenjem obrednih magičnih iger.

V indoevropski slovanski pradomovini naj bi iz kosti živali ali jelenovih rogov izdelovali amulete proti boleznim,⁵² svinjski zobje pa naj bi bili čarovniško sredstvo proti škodljivim silam že iz nedoločljive preteklosti. Ljudsko zdravilstvo na Slovenskem pozna še v 20. stoletju stolčene kosti in kremplje različnih živali kot zdravilna sredstva.

Tudi po mnenju D. Ovsa je slovanski *nakit* (nanizane školjke, zobje) verjetno prav tako imel *vlogo amuleta*, zaščitnika pred škodljivimi silami kot magično obrambno sredstvo.⁵³ So imeli *obešeni votli zobje in ogrlice iz nanizanih školjk ali preluknjanih kosti* tudi *obrambno - звоčni pomen*? So imele morda šape, kremplji in čeljustnice in z njimi tudi piščali iz nožnih cevastih kosti, prstnih členkov in čeljustnic soroden pomen tudi v najoddaljenejši prazgodovini? Nas slovanska in staroslovanska dediščina spomnita na še eno, do sedaj morda prezrto, filozofijo življenjskih predstav in prvobitnega zvoka ali celo tipološko kontinuiteto?

Njihove šege in navade nas spomnijo, **da je mogoče medveda** razumeti na različne načine, ga **"častiti" povsem svojstveno** (tudi z zvokom glasbil iz medvedjih kosti), in da **lov ni edino merilo za čaščenje. Iz spoštovanja, enakopravnosti in odvisnosti** se je mogel razviti svojevrsten medvedji kult. V ospredju so lahko **tudi čaščenje zaradi njegove moči**, tako fizične kot navidezno nadnaravne (hibernacija), s katero lahko vlada živalskim vrstam, **totemska povezava med človekom in živaljo, in varovanje pred njo, ter priprošnje, zahvale za darove, kot so kože, kosti, salo... Totemistična mitologija oziroma verovanje in simpatetična magija.**

Sta bila prazgodovinski odnos do medveda in njegovo morebitno čaščenje v paleolitskem obdobju v čem podobna ritualom medvedjega kulta omenjenih ljudstev? Ne glede na to, ali so arheologi potrdili lov na jamskega medveda v paleolitiku in t.i. čaščenje medveda ali ne, imamo lahko opraviti

48 Glej Damjan Ovsec 1991, str. 335 - 349.

49 Prav tam, str. 349. Tudi med Slovani je veljalo, da se čaščene živali omenja le s simbolnim, to je zaščitnim imenom. Ruski lešij naj bi imel najraje medveda, ki je, najmogočnejši med mogočnimi, čuval tudi gospodarja gozda, če je le-ta zaspal. Šege so se kasneje prenesle tudi na domače živali.

50 Sled tega so dandanašnja vraževerja o volkodlakih, vampirjih... Glej Damjan Ovsec 1991, str. 348. Zlasti na Balkanu se še dolgo v 20. stoletje obdržijo različna verovanja, šege in navade, povezane na primer z volkom, drugim najpogostejšim gospodarjem živali (tretji je jelen), kot totemističnim prednikom. Vučari odeti v volčje kože so koledovali zlasti pred pustom na dinarskem območju ter zbirali darove in *vabili volka na svatbe: volka, totemskega prednika* (Bosna). *Novorojenčke so potegovali skozi "vučjo zev" oziroma volčjo čeljust*, da bi ga tako obvarovali zla (beri Damjan Ovsec 1991, str. 346 - 348). Po arheoloških najdbah iz severne Rusije (10. in 11. stoletje) so imeli srebrni *kremplji* in iz srebra narejene volčje *čeljusti očitno zaščitno vlogo* (prav tam, str. 345). V teh primerih gre pač za čaščenje volka.

51 Damjan Ovsec 1991, str. 198 - 200.

52 Damjan Ovsec 1991, str. 212.

53 1991, str. 212.

s šegami in verovanji oziroma mitologijo, vezano nanj iz različnih nelovskih razlogov. V njih je zvok morda imel pomembno vlogo, z njim pa tudi glasbila kot so koščene brnivke, piščali, žvižgavke, drgala.

Funkcionalnost glasbil določa tudi njihovo obliko in pogojuje njihov razvoj. Zdi se, da kljub arheološki skepsi še ni izrečena zadnja beseda o povezavi paleolitske umetnosti z odnosom do živali (na primer medveda). O duhovni kulturi in zvoku se intenzivneje preleva črnilo v zadnjih letih. Zdi se, da kulturni odnos do različnih živali (medveda, jelena...) v mezolitiku in neolitiku ni več problematičen in zatorej je povezava religioznih predstav z zvokom in glasbili jasnejša.

III. ZVOK IN GLASBILA V PALEOLITSKI KULTURI

Zdi se, da so podobno kot sekire, klini in druga kamenodobna orodja, **tudi koščena glasbila v neprekinjeni rabi vsaj od mlajšega paleolitika ali celo od srednjega paleolitika dalje**, kar vse bolj odkriva današnja znanost. Že paleolitski prednik je kot zvočila lahko uporabljal votle kosti (votle cevi), zobe, rogove, školjke... Vprašanje je, ali je znal tudi z lastnimi glasilkami ali brlizganjem skozi nos oponašati živalske glasove. Praktično izkustvo in slučajno spoznanje, da se izvotljena kost pri srkanju mozga lahko oglasi, da podobno lahko votla cev in tudi kost, če ju potolčemo ob nek predmet ali ob podobno votlo cev zazvenita, enako kot zazveni kamen, če potolčemo z njim ob drug kamen ali predmet, sta morala voditi tudi do namensko izdelanega zvočila. Z muzikološkega stališča **je vseeno, ali je kost izvotlil človek sam in**, ali je sam napravil luknjo v koščeno steno, ali pa je luknjo naravnega ali živalskega izvora le uporabil. **Glasbilo je lahko tudi naravno oblikovan predmet**, kot npr. votla cev, naravni odmevnik oziroma školjka... Kost z luknjami, ki so delo človeških rok, so le bolj gotovo namensko izdelana glasbila.

M. Brodar piše, da je očitna razlika med paleolitskimi najdbami vzhodnega in zahodnega dela Alp. V vzhodnih Alpah so preluknjane kosti številne, v zahodnem delu jih ni. Pojavljajo se tudi v srednjem paleolitiku, najpogosteje pa ob začetku paleolitskega obdobja.⁵⁴ Tako na primer v švicarskih visokoalpskih postajah ni lukenj v kosteh, čeprav so zveri, ki grizejo, ugotovljene tudi v teh jamah, piše M. Brodar. To dejstvo seveda govori namensko izdelanim luknjam in piščalim določene kulture in pokrajinske pripadnosti le v prid. Zdi se tudi, da je **prazgodovinski (paleolitski) evropski vzhod poznal več koščeni glasbil, evropski zahod pa več jamskih slikarij**. Na vzhodu bi utegnili biti vodilno čutilo zaznav in kreacije uho, na zahodu pa oko.

Tudi C. Sachs pri razmišljanju o prazgodovinskih glasbilih opozarja na *prvotno naključno rabo zvonečih predmetov, ki se razvijejo v namenska zvočila in glasbila*.⁵⁵ Mislim, da mu lahko pritrdimo. **Nanizane školjke ali preluknjani zobje na vrvcici so na primer tudi zvočila, ki ob hoji žvenketajo, pozvanjajo, ropotajo in prinašajo nosilcu tovrstnega zvočnega okrasja izkušnjo zvokotvornosti različnih predmetov**. Sachs domneva, da so se preproste koščene piščali tako naključno razvile iz rabe votlih koščeni cevi.⁵⁶ Tudi današnji izraz "*piščal*" za *golenico* (lat. *tibia*) in v

⁵⁴ 1985, str. 45.

⁵⁵ Curt Sachs 1962, str. 220 - 221.

⁵⁶ Prav tam.

rimski antiki enako imenovana piščal, po njegovem označujeta podobno votlo cev oziroma kost: tako pri glasbilu kot tudi pri človeku. Vendar ni mogoče povsem zagotovo pojasniti omenjene etimologije.

Zanimivo je, da tudi **najstarejše nam znane civilizacije pripisujejo piščali božansko poreklo nadnaravnega izvora**. Zvok, ki prihaja iz glasbila je zvok nevidnega duha, **duha posrednika med materialnim in spiritualnim, torej tudi med živimi in mrtvimi**. Zagotovo že v starem veku pa je božanskost pripisana tudi *struni in bobnu*. Šamani številnih ljudstev so za vzpostavitev domnevnega stika z duhovi in predniki uporabljali *piščali, ropotulje, brnivke, bobne in trobila*. Azteki so uporabljali *drgala iz človeških kosti* v obredjih preroditve in plodnosti, v kultih žrtvovanja in darovanja: da bi po smrti darovane žrtve (tudi človeške) zagotovili novo rojstvo žrtvovane vrste. Tako piščali kot tudi koščena drgala so falična. **Zveza piščal - podolgovato drgalo - falos - plodnost - življenje - novo rojstvo je pogosto simbolizirala vzvod v obredjih in magiji naravnih ljudstev za vsesplošno plodnost človeka, narave in živali**. Podolgovat predmet (piščal, drgalo iz kosti) služi **kot amulet, ki zagotavlja novo rojstvo**.⁵⁷ Zato jih polagajo v grobove pokojnikov. Po Sachs u importirane piščali polagajo v grobove celo etnične skupine, ki ne poznajo igre nanje.⁵⁸ Celo v Evropi še v 20. stoletju dajejo pokojnikom k zadnjemu počitku in ob slovesu iz tostranstva v krste piščali: kot na primer v Halozah haoške žvegle.

P. Collaer je v Oceaniji zabeležil totemistični ritual s "svetimi piščalmi", dolgimi čez meter in pol, na katere igrajo pri darovanju totemske živali - svinje: glasbeniki pihajo skozi enotonske piščali, ne povsem enakih dolžin in tako različnih tonskih višin. S piščalmi se skoraj dotikajo žrtvovane živali, ki jo polože na obredni ogenj. **Glasbila naj bi tako iz totemske živali prenesla življenjsko bit totema plemena na živeče**.⁵⁹ Je morda podobno razmišljal tudi paleolitski prednik? **Ali je določenim delom človeškega ali živalskega telesa pripisoval posebno vlogo, magičen ali totemistični pomen, simbol: na primer lobanji, čeljustnici, femurju, tibiji, falusu, prstnemu členku?** Je podobno, kot je razmišljala Bradova v omenjeni disertaciji o koščenih piščalih, **fosilni človek morda s piskanjem na golenično piščal po analogiji vdihava in izdihava, ki simbolizirata življenje in smrt, v smeri gibanja življenjske sile (vdihava/izdihava) v ali iz telesa** (ali po kosti od kolena navzdol ali navzgor), **sodeloval v obredjih mrtvih ali v obredjih žrtvovanja?**

Od neolitika dalje, od zgodnje železne dobe, naj bi bile človeštvu povsem zagotovo znane tudi nosne piščali s svojevrstno simboliko, meni C. Sachs.⁶⁰ Nadaljnje raziskave bodo pokazale, če so bile znane tudi v paleolitiku. Nosne piščali naj bi se ohranile do 20. stoletja le še v Polineziji, z igro nanje pa se je ohranila svojstvena filozofija življenja in smrti, analogna staroindijskim predstavam. *Pihanje oziroma igranje skozi levo nosnico je simboliziralo življenje, pihanje skozi desno pa smrt. Piščali življenja so zato pobarvali z rdečo barvo, piščali smrti pa s črno*. Tudi številne piščali sodobnih naravnih ljudstev so obarvane s simboliko, lastno posameznim združbam, le rdeča in črna se zdita arhetipski barvi ne glede na čas in prostor: rdeča kot barva življenja (barva krvi oziroma življenjske sile) in črna kot barva smrti. So imele morda

57 Glej tudi Curt Sachs 1940, str. 44 - 45. Pogosto so na mlajših paleolitskih slikarjih človeške figure upodobljene s podaljšanimi falusi, kar dokazuje vsaj nekakšno razumevanje njegove vloge, čeprav lahko povsem svojstveno.

58 Prav tam.

59 Paul Collaer 1974, str. 182 - 183.

60 1940, str. 46.

kakšno simboliko tudi rdeče obarvane piščali iz paleolitskega najdišča Geissenklösterle?⁶¹ Morda pa je homo sapiens uporabljal **glasbila le kot zvočno masko**? Težko bomo tudi izvedeli, ali je bila raba zvočnega jezika in inštrumentalna igra v najstarejših nam znanih kulturah *privilegij moških, žensk ali obeh*?

In ponovno se zastavlja vprašanje, **zakaj je paleolitski homo sapiens uporabljal ali izdeloval piščali predvsem iz kosti mladega in odraslega medveda**. So glasbila iz mladih in odraslih medvedov **poseblyala moč**? So zato glasbila iz medvedjih kosti služila v obredih (člaščenja medveda?) kot **pripomočki za pridobivanje (čaranje) medvedu analogne moči in novega rojstva ubite živali**? Je jamska slika ali **košeni predmet lahko medvedji substitut** - njegov nadomestek, ki simbolizira moč bitja, kateremu kost pripada ali ga risba upodablja, ki simbolizira enakost živalske in človeške moči, nadomestek, ki že sam po sebi izziva enake ali podobne posledice? Potrjuje rabo koščenih glasbil pri člaščenju medvedje moči tudi brnivka - amulet iz še posebno velike mandibule jamskega medveda z luknjo v roglju iz Potočke zijalke?

Vsak ton in vsak zvok sta podobno kot risba, slika, simbol ali črta, delček univerzalnega jezika. **Vsaka tonska frekvenca ustvarja ritem, ki povzroči spremembo možganskih valovanj. Ritem povzroča resonance in disonance v našem slušnem, možganskem in biološkem polju.**⁶² S frekvencami lahko spreminjamo ritem možganskega valovanja, ritmični utrip telesnih celic in ciklično ritmično pulziranje celotnega organizma živega bitja. Živo bitje lahko spremembe zmedejo in žival na primer poženejo v beg ali jo za nekaj trenutkov paralizirajo. **Delovanje visokih frekvenc koščenih piščali in žvižgavk na živa bitja bi morali natančno preučiti.** Učinki izredno visokih frekvenc koščenih žvižgavk na zgornji meji človekovega slušnega polja bi lahko bili znani fosilnemu človeku (današnje razumevanje pa seveda ne). **Konstantno delovanje zvoka oziroma določenih ponavljajočih se frekvenc na živa bitja povzroča pri teh spremembe ritma možganskih valovanj:** iz beta aktivnega stanja v **alfa** (8 - 13 Hz), **theta** (4 - 7 Hz) in **delta** (5 - 3 Hz) stanja možganskih valovanj, ki so *stanja večje umirjenosti* ali povečane aktivnosti. **Theta valovanje je valovanje t.i. šamanske aktivnosti in zavesti**, ki jo doživljamo tudi v globokem spanju. Ali kot pravi J. Goldman v omenjeni študiji, visoko beta stanje (22 - 33 Hz) je ritmično stanje možganskega valovanja *hiperaktivnosti*. **S hitrim ritmičnim bobnanjem, strganjem ali drgnjenjem lahko prisilimo možgane v ekvivalentno ritmično resonanco (sonihanje) možganskih valovanj in tako spreminjamo stanja človekove zavesti. Vendar tudi ton piščali ustvarja ritem. Čim višji je ton, tem hitrejši je utrip možganskih valovanj.**⁶³ J. J. Moreno celo meni,⁶⁴ **da lahko štejemo šamanske tradicije petja, bobnanja, zvočne igre izpred najmanj 30.000 let, torej iz obdobja mlajšega paleolitika, med zametke glasbene terapije.** Šamanske tradicije zdravljenja z zvokom so še danes v rabi med številnimi ljudstvi Azije, Afrike (podsaharska plemena), Avstralije (Aborigini), severne in južne Amerike (indijanska plemena in aljaški Eskimi), Oceanije, Indonezije in tudi sodobni človek jih v zadnjih desetletjih ponovno odkriva. **Z zvokom, ritmom in gibom je mogoče**

61 Glej Joachim Hahn, Susanne Münzel 1995.

62 Glej Jonathan Goldman 1993, str. 217 - 233.

63 Glej Joseph J. Moreno 1993, str. 167 - 185.

64 1993, str. 167 - 185.

doseči, da celotna človeška skupnost doživi psihosomatske spremembe in se uglaši na podoben nivo zavesti ter celo doživi t.i. šamanski trans.⁶⁵

Prazgodovinski glasbenik je torej lahko istočasno šaman, čarodej, zdravilec (glasbeni terapevt) ter svečenik človeške združbe, ki dramatizira plemenske mite, predstave in verovanja z zvokom, gibom in tudi masko.⁶⁶

V znamenitem neandertalskem jamskem grobnem najdišču v gorovju Zagros v Iraku, ki je znano tudi pod imenom Shanidar IV in datira v čas 60.000 let pred sedanjostjo, so raziskovalci našli okostje neandertalca, čigar truplo naj bi bilo položeno v "skupinsko družinsko grobnico" na zimzeleno vejo in zasuto s cvetjem. Cvetni prah so dokazale mikroskopske analize, ki so slučajnosti prisotnosti cvetnega prahu tudi izključile. Po ugotovitvah strokovnjakov naj bi bil "Shanidar IV" pomemben mož, morda celo zdravilec ali šaman. Med cvetnim prahom prisotnih zelišč so namreč identificirali osem še danes znanih, pa tudi redkih zdravilnih zelišč. Ta zelišča, ki rastejo na področjih, precej oddaljenih od najdišča, Iranci še vedno uporabljajo v ljudskem zdravilstvu kot diuretike, za obrambo pred insekti, proti kolikam in za stimulacijo srčnega utirpa in dihanja.⁶⁷ Torej je neandertalski prednik znal in zmozel mnogo več kot želimo priznati, kar morda potrjuje tudi okostje ženske iz istega najdišča, vendar iz plasti, ki je datirana v čas okoli 40.000 let pred sedanjostjo. Okostje naj bi po mnenju nekaterih raziskovalcev pričalo o patološki bolezni ženske z okrnelo ramo in amputirano roko! Kljub deformacijam naj bi preživela do 40. leta starosti. Amputacija naj bi izražala tudi skrb socializirane družbe za bolne ter izjemno znanje fosilnih prednikov.⁶⁸ V primerjavi z amputacijo je seveda izdelava preproste žvižgavke ali piščalke igrača. Če domneve o tovrstnem neandertalskem mojstrstvu držijo, se zagotovo krepijo drznejša sklepanja o pričetkih zvočne igre in zametke glasbene ustvarjalnosti postavljajo v čas neandertalske kulture srednjega paleolitika.

Glasba pa je lahko že v mlajšem paleolitnem obdobju kolektivni spiritualni akt, simbolno - mitološko (versko) in zavedno ali nezavedno magično dejanje (morda zlasti v kultih plodnosti) ter zdravilno početje. Z zvoki je mogoče izvesti kolektivno ali posamezno (šamansko, vračevsko) transmisijo v transcendentalno izkušnjo (za zavedno ali nezavedno doseganje višjih stanj zavesti oziroma nadčutnih psihofizičnih stanj). Hkrati je mogoče izvesti tudi senzibilizacijo psihosomatike in čutil, ki omogočajo prestop v transcendentalno oziroma onkraj običajnih zaznavnih mej v iniciacijskih obredih ali obsmrtnih kulturnih šegah in drugih človekovih kultih, vezanih na primer na totemistične prednike (jamskega medveda.) Neandertalski šaman, ki je za doseganje željenih ciljev uporabljal zvok in glasbila, je ver-

65 J. J. Moreno zanimivo razlaga prazgodovinsko bušmansko jamsko risbo starosti ok. 26.000 let pred sedanjostjo, na kateri lahko po njegovem vidimo plesalce v transu, sodelujoče, ki ploskajo in proizvajajo ritmično spremljavo plesa, ter posameznike v stanju *hiperventilacije*, ki vodi v transcendentalna stanja in jo je mogoče doseči z intenzivnim gibanjem in ustreznimi zvočnimi ritmi. Posredno z ritmi je mogoče doseči tudi različna stanja možganskih valovanj. Hiperventilacija je tudi način zdravljenja (glej prav tam, str. 169 - 171).

66 Npr. z odevanjem v živalske kože, s posnemanjem zvokov in gibov živali, kar lahko razpoznavamo tudi na paleolitskih jamskih slikarijah. Najlepši prikaz zgoraj opisanega je iz jame Les Trois Frères v Franciji.

67 Glej Joseph Campbell 1983, str. 57.

68 Prav tam.

jetno tudi najstarejši prednik službenega glasbenika - "glasbenika profesionalca".

Metafizičnost zvoka in njegova raba v vsakdanjem življenju in obredju mitološko - verskih predstav sta morali pogojevati tudi psihosomatsko zvočno izkušnjo, ta pa je pogojevala nadaljnje iskanje novih zvočnih frekvenc in nadaljnji razvoj prvobitnih zvočil in glasbil. Na osnovi materialnih preostankov košččenih glasbil lahko o glasbi fosilnih prednikov več ali manj le ugibamo.

Kdaj se je človek začel izražati ne samo z zvokom, temveč tudi z glasbenim jezikom, zaradi glasbe same, zaradi samoizraznosti ali občutenja glasbenih parametrov in povezovanja zvokov v glasbene formule, pa še vedno ni mogoče zagotovo reči. Nadaljnje raziskave bodo morda jasneje dokazale, ali se **"službeni zvok" (obredni) v mlajšem ali že v srednjem paleolitiku prevesi v transmisijo emocij in zvočnih parametrov, s čimer se pričanja tudi zavestna glasbena umetnost.** Po novih znanstvenih odkritjih sodeč, bi si mogel z zvoki obogatiti življenje že neandertalski prednik izpred 40.000 let pred sedanostjo. Kam postavljamo meje začetkov inštrumentalne glasbe in glasbe nasploh, pa je odvisno tako od bere arheoloških odkritij kot tudi od interpretovega razumevanja sporočil arheoloških najdb.

Natančno bi morali preučiti vse dosedanje arheološke najdbe človekove zgodovine in pretresti razpoložljive pisane vire in dokumentacijo o njih. Še posebej natančno bi morali preučiti koščena glasbila in nanje vezana obredja slovanske in predkrščanske kulturne dediščine, na katerih je rastlo tako srednjeveško kot novoveško inštrumentalno izročilo. Šele nato bomo lahko bolj gotovo razmišljali tudi o razvojni poti glasbil na Slovenskem. Utegnili bi najti še kakšno prezrto glasbilo ali zvočilo, ki je trenutno še izven našega spoznanja in zavesti.

IV. PALEOLITSKA UMETNOST IN KULTURNO NASLEDSTVO

Naša zavest težko sprejema teze o obstoju kontinuitete človeškega razvoja, miselnosti, umetnosti, oziroma posplošeno, intelektualne evolucije od prazgodovine (vsaj paleolitske) do danes, kar na svojstven način sicer potrjujejo prežitki, ki se prenašajo iz neke zgodovinske in intelektualne epohe ali razvojne stopnje človekove zavesti. "Da tu ne gre za kontinuiteto v smislu stratigrafije, je jasno: tako kontinuiteto bi tudi zaman iskali. *Kontinuiteta je namreč tipološka...* Pojem tipološke kontinuitete pa prav tako predstavlja neko istovetnost, čeprav le v najmanjši meri," je že leta 1943 zapisal Rajko Ložar v sestavku o prazgodovinskih osnovah slovenskega narodopisja, ki se je med prvimi lotil razmišljanja o izvoru našega kulturnega nasledstva.⁶⁹ Seveda je vselej **potrebno upoštevati tudi faktorje razvoja, prehajanja in preseljevanja kultur ter občečloveško arhetipsko tvornost našega uma in psihe.**

Zahvaljujoč se naravi pračloveka, strukturi ljudskega duha in intelekta... je mogel antični človek postaviti osnove za nove vzpone, do katerih je prispela sodobna družba.⁷⁰ "Zasledovanje elementov lovske nomadske kulture v naši etnografiji (misleč v smislu današnje etnologije - opomba avtorice) spada med njene težje probleme..."⁷¹

69 1942, str. 87.

70 Branko Gavela 1977, str. 87.

71 Rajko Ložar 1943, str. 79.

V umetnostne okvire sodi tudi glasbena umetnost ali umetnost zvoka, katere vsebina se ne more "otipljivo" in torej jasno dojemljivo ohraniti, ostaja pa nam posredno z našim kulturnim nasledstvom, védenjem, izkustvom ter predmetnostjo človekove materialne kulture, to je z glasbili.

Prav tako obstajajo živi odnosi med etnografsko (beri etnološko - opomba avtorice) in prazgodovinsko t. i. materialno kulturo. Sem spada predvsem v prvi vrsti hiša, nato po vrsti ostali elementi (orodje, orožje, noša, itd.)⁷² Spomnimo se na primer samo jame (zijaške) - človeškega bivališča v rabi še nedavno, oblačil iz kože in rastlinja,⁷³ torej elementov, ki so se obdržali do atomske dobe. Svojevistični dokazi nadčasovnosti človeške ustvarjalnosti in intelektualne evolucije ter zavesti so (tudi) številne "sodobne paleolitske"⁷⁴ in mlajše antropomorfne strukture, za katere lahko rečemo, da so v primerjavi s paleolitskimi strukturami **manifestacija istega spiritualnega in intelektualnega fenomena, podobnega filozofskega in religioznega interesa za svet, da so funkcija podobnih opazovanj in emocij,**⁷⁵ čeprav jih glede na čas nastanka razdvajajo tisočletja. **Določena so s človekovo bitjo in nravo zavesti.** Drzne in zanimive so primerjave današnje ali (pol)pretekle ljudske kulture s prazgodovinskimi preostanki, kar je nakazal že Rajko Ložar,⁷⁶ naprej pa jih je razvila delovna skupina Alpes Orientales.⁷⁷ Če pogledamo še koščene predmete ugotovimo, da se je raba zverinskih kaninov kot orodje, okrasje, zvočilo ali amulet obdržala od prazgodovine do praga atomske dobe,⁷⁸ da sta klin in sekira v neprekinjeni rabi od paleolitka do danes, da je koščeno piščal "izumil" kamenodobni lovec, poznajo pa jo številne etnične skupine in ljudstva na vseh kontinentih. Izvenevropske naravne civilizacije pa jo uporabljajo še danes. Umetnostni arhetipi in simbolika povezujejo ljudi ne glede na razdalje. Kromanjončeve slikarije živali na jamskih stenah so na primer razvrščene tako, kot "bi vsi prazgodovinski umetniki hodili na isto umetnostno akademijo", je v šali dejal nek arheolog. Zdi se, da je enako s koščeni glasbili: kot bi vsa paleolitska koščena glasbila izdelali v isti mojstrski delavnici.

Duhovno izročilo evropskih, pa tudi neevropskih narodov, pozna vrsto *pravljic, pripovedk in pesmi o "pojočih kosteh"*, ki so lahko predkrščanskega ali arhetipskega izvora in govore človeku, ki jim zna prisluhniti (na Slovenskem balada o goslih iz kosti, ki izdajo umor).⁷⁹ Ves svet pa pozna številne pripovedke o tem, kako je nastala piščal: najpogosteje iz živega bitja (človeka ali živali), pa tudi iz bitja druge ravni (drevesa). Zanimivo je, da so mnoge svetovne pripovedke ali pesmi o koščeni piščali in drugih glasbilih *povezane s simbolom smrti ali posredno z novim rojstvom*. Z zahvalo za dar (žival) in s svarilom živih pred izničenjem mrtvih. Tudi s priprošnjo, ki je lahko zvočna. To nas privede na misel o povezavi (po mnenju nekaterih) z morebitnim prazgodovinskim *kultom mrtvih*, preko katerega naj bi tekla simbolična nit življenja. Ob tem se moramo ponovno spomniti znamenite evropske in slovenske *balade o "mrtvaški*

72 Rajko Ložar 1943, str. 82.

73 Še v našem stoletju se je alpski planšar oblekel v plašč iz rastlinskega ličja, se ogrnil z živalskim kožuhom ali si na glavo poveznil drevesno gobo.

74 Glej tudi misli Ivana Sedeja (1985, str. 9 in 79) o "nadčasovnem zvenu" ljudske plastike in navidezno prazgodovinski ornamentalni tradiciji.

75 Glej tudi Branko Gavela 1977, str. 156).

76 1942, str. 79.

77 Glej istoimensko publikacijo V, 1969.

78 Še Janez Vajkard Valvasor je pisal o kraševski bojevitosti. Kraševci kot orožje nosijo na popotovanjih s seboj - enako kot prazgodovinski človek - dolge čekane (Mirko Rupel 1969, str. 204.)

79 SLP - I, št. 52.

kosti" iz okolice Kamnika. Balada pripoveduje o umoru objestneža, ki se je nespoštljivo vedel do mrtvaške kosti,⁸⁰ torej do prednikov. Balada o mrtvaški kosti in *balada o koščениh goslih, ki izdajo umor*, sta razširjeni skoraj po vsej Evropi in se po ugotovitvah strokovnjakov opirata na preostanke verovanja o moči posameznih delov telesa⁸¹ ter sodita med okamenine, ki so dosegle naš čas.⁸² Vendar Evropejec v zgodbi, ki jo je še v začetku našega stoletja pripovedoval, pel in igral na koščeno piščal, ni več slišal in videl tega, kar je morda slišal, spoznaval ali učil tisti, od katerega jo je slišal in prevzel včeraj! Mrtvaške kosti in glasovi koščениh piščali so personificirali z duhovi prednikov, zato je treba z njimi ravnati tako kot z živimi. Na vseh kontinentih in skozi vso človekovo zgodovino - tudi še pri starih Grkih in ljudstvih predvojne Evrope - jim prisojajo izredno moč. Verujejo, da je v njih duh ali mogočno Božanstvo (modrost). Le-ta tistega, ki igra na koščeno glasbilo in tistega, ki posluša ali je v stiku z "mrtvaško kostjo", poveže z nadčutnim svetom ali mu daruje nadnaravno moč uvida v nevidno in neznano. Nespoštljivi kršilci koščenedega tabuja so kaznovani!

BALADA O MRTVAŠKI KOSTI

Tribuče, Bela krajina (SLP - I, št. 39/3) Zapis 1906 - 1909

Poslušajte kristjani

kaj je storil nesrečni mladenič,

da je šal čez britof žegnani,

je tam našel mrtvaško kost.

Jo je sunil iz nogo.

"Kaj je tebi, mrtvačka kost,

da si tako (...)

Pridi k meni, boš večerjala!"

Ona mu je odgovorila:

"Kaj je tebi, mladenič,

da si tako žalosten?

Vavek si žvižgal ino pel,

zdaj pa si tako žalosten."

"Kaj mi nuca pripovedvat."

Tak dolgo ga je poprašvala,

da povedal ji je vse.

Šla je stara mati v farovž

k gospodu župniku.

Oni so jo prav lepo podučili:

"Tako jim gosti naredite,

ko tem živim ljudem!

80 SLP - I, št. 39.

81 Glej Milko Matičetov 1955 in 1961. Vsaj delno je ohranjeno izročilo o moči *mrtvaških kosti, posebej še lopathic in lobanj*, ki vsebujejo novo življenjsko silo (glej Milko Matičetov 1955). Z njimi je mogoče vedeževati in coprati (Janez Dolenc 1955, str. 157 - 163). Najbližji sorodniki, otroci ali dobrodelke, so še v 20. stoletju na Slovenskem ob glasnem joku (obrambnega pomena?) umivali in v prt zavijali lobanje svojih prednikov. Položili so jih na večje kosti. Pod njimi navzkrižno položene stegenske kosti so v obliki križa gledale izpod lobanj (prav tam, str. 30). Izročilo o tovrstnem obrednem umivanju, čaščenju in shranjevanju lobanj je bilo še v 20. stoletju (ponovno!) vezano na alpski in deloma predalpski svet.

82 Zanimivo je, da je balada o mrtvaški kosti omejena na zelo majhno območje pod kamniškimi planinami, belokranjska različica pa je svojevrsten in izjemen primer v ustnem izročilu.

Tako jih lepo spremljajte,
ko te žive ljudi!
On tako naj modro muči,
ko da govoriti ne zna."
Ko deveta ura je odbila,
kosti na vratih trkajo.
Ko v hišo pridejo,
se za mizo vsedejo.
Se sorte so mladenča poprašvale,
on jim odgovora ni dal.
Ko dvanajsta ura je odbila,
kosti se vzdigujejo.
"Hodi, ti mladenič z nami,
boš videl kje naš je dom!"
Ko na britof pridejo:
"Hodi zdaj, ti mladenič, doma,
zdaj si videl, kje naš je dom!
Hodi v farovž gospodu se zahvalit,
da so te prav lepo podučili,
da si tako modro mučal,
ko da govoriti ne znaš.
Da si samo besedo dal
zdrobile bi te na sončni prah.
Kod boš rajžal ino hodil,
pust mrtvačke kosti stat!"

Vodice, Gorenjska (SLP - I, št. 39/13) Zapis 1958.

Fant^eč je šu deleč v vas,
deleč ke v ta treko vas.
Čez travničke tri, čez b^eručke tri,
potočke tri, studence tri.
Srečava ga je mrtvaška kost,
mrtvaška kost, božja modrost.
Sunu jo je s ta levo nogo,
azgnaw jo je s ta desno roko.
Mrtvaška kost spregovori:
"Kaj me pa suješ, fant^eč ti?"
Ko urca bije polnoči,
fant^eč že bolan leži.
Ko urca bije dve al tri,
fant^eč že mrtóv leži.
Poslušaj, mladi fantič ti,
de se kej tacga ne zgodi.

BALADA O GOSLIH IZ KOSTI

Strmec pri Logeh pod Mangrtom, Primorsko (SLP - I, št. 52) Zap. 1910⁸³

Dw^le sestr^e sta se po blazi skr^legale.
Ta starš tu mlajš u srč^e ubodla je,
worgla ju je u no siwno jezero.
Peršu je ribič ribce l^uovit,
ujew je nu čudnu ribicu.
Z roč^{ic} je naredu l^uokič^e,
s perstu je naredu š^ravbič^e,
z lešč^u je naredu str^unice,
na b^eli grad je g^uosti šel.
On je zač^ew milo g^uosti,
an starši sestra milo jokati.

Slovensko ljudsko izročilo v baladi o goslih iz kosti posredno govori o koščениh glasbilih v naši glasbeni dediščini. Pri ustnem prenosu in ob zbledelem spominu na koščena glasbila so lahko nastale raznovrstne spremembe in napake. **Omemba koščениh gosli bi se utegnila prvotno nanašati tudi na druga koščena glasbila, tako piščali kot drgala ali brnivke.** Pa tudi izraza gosti in gosli označujeta v ljudski jezikovni rabi nasplošno pojem muzicirati in katerokoli glasbilo.

Imamo opraviti z arhetipsko ali s kulturno dediščino? Svoje biološko in psihično nasledstvo dolguje človeštvo prazgodovinskemu obdobju preteklosti, **sodobna umetnost, ljudska in stilna, pa je tudi naslednica mlajšega in morda celo srednjega paleolitika: tako tipološko in oblikovno kot tudi v arhetipskem smislu in v dedovani zavestni zvočni izkušnji.** In prav zato, ker sodobnih koščениh glasbil iz zadnjega stoletja nismo našli, bo morala sodobna *arheoetnomuzikološka znanost skrbno preučiti glasbila minulih stoletij in tisočletij ter razjasniti zastavljena vprašanja in trenutno nevedenje*, ki se pojavljajo v raziskavah, razpetih med prazgodovino in sodobnostjo.

LITERATURA IN VIRI

BRODAR, Srečko in Mitja

1983: Potočka zijalka visokogorska postaja aurignacijskih lovcev, Potočka zijalka eine hochalpine Aurignacjägerstation, Ljubljana

BRODAR, Mitja

1985: Luknje v fosilnih kosteh, Zbornik Ivana Rakovca, SAZU XXVI, str. 29 - 47 in tabele, Ljubljana

83 V SLP - I lahko preberemo (str. 301), da je zgodba o umoru, ki ga izda glasbilo narejeno iz umorjenčevega telesa, znano kot prozno ali pesemsko izročilo po vsej Evropi, po mnenju nekaterih, pa naj bi se balada izoblikovala v Skandinaviji (Norveška, Švedska).

- CAMPBELL, Joseph
1983: The Way of the Animal Powers, Historical Atlas of World Mythology, Vol. 1, London
- COLLAER, Paul
1974: Ozeanien, MGB I/1, Leipzig
- DOLENC, Janez
1955: Ljudsko izročilo o čarovništvu v naših krajih, Loški razgledi II, str. 157-163, Škofja Loka
- ELIADE, Mircea
1985: Šamanizam, Novi Sad
- GALIN, Krešimir
1988: Archeological Findings of Musical Instruments in Yugoslavia, Narodna umjetnost, S. I. 2, str. 123 - 148, Zagreb
- GAVELA, Branko
1982: Praistorijska arheologija, Beograd
1977: Iz dubine vekova, Zagreb
- GOLDMAN, Jonathan
1993: Sonic Entrainment, Music Physician for Times to come, str. 217 - 233, Madras - London
- HAHN, Joachim in MÜNZEL, Susanne
1995: Eine Knochenflöte aus dem Aurignacien des Geißenklösterle bei Blaubeuren, Alb - Donau - Kreis, Fundberichte aus Baden - Württemberg, Band 20, str. 1 - 20, Stuttgart
- HORUSITZKY, Z.
1955: Eine Knochenflöte aus der Höhle von Istállóskő, Acta Archaeologica V, str. 133 - 140, Budapest
- LOŽAR, Rajko
1943: Prazgodovinske osnove slovenskega narodopisja, Etnolog, Knjiga XV-1942, str. 70-88, Ljubljana
- MALEZ, Mirko
1959: Das Paläolithikum der Veternicahöhle und der Bärenkult, Quartär 10 - 11, str. 171 - 188, Bonn
- MATIČETOV, Milko
1955: Umita in v prt zavita lobanja pri Slovencih, Slovenski etnograf VIII, Ljubljana
1961: Sežgani in prerojeni človek, Ljubljana
- MORENO, Joseph
1993: The Music Therapist: Creative Arts Therapist and Contemporary Shaman, Music Physician for times to come, str. 167 - 185, Madras - London
- OMERZEL - TERLEP, Mira
1997: Tipologija koščenih žvižgavk, piščali in flavt ter domnevna paleolitska pihala Slovenije / Typology of bone whistles, pipes and flutes and presumed paleolithic wind blowing instruments of Slovenia, Mousterienska "koščena piščal in druge najdbe iz Divjih babe I - Slovenija / Mousterian "Bone Flute" and other Finds from Divje babe I

- Cave Site - Slovenija, Opera Instituti archaeologici Sloveniae, vol. 2 ed. Ivan Turk, str. 199 - 218, Ljubljana
- OMERZEL - TERLEP, Mira
1996: Koščene piščali (Pričetek slovenske, evropske in svetovne instrumentalne glasbene zgodovine), Etnolog LVII/6, str. 235-294, Ljubljana
- OMERZEL - TERLEP, Mira
19972: Prazgodovinske koščene piščali, Kultura, februar, LI/1, str. 61-62, Ljubljana
- OVSEC, Damjan
1991: Slovanska mitologija in verovanje, Ljubljana
- OSREDKAR, Radko
1996: Rokodelsko zdravljenje, Življenje in tehnika, (oktober), str. 11 - 18, Ljubljana
- PAVLOVEC, Rajko
1990: Jamski medved - bolnik ali čaščenc, Življenje in tehnika, marec, str. 31 - 36, Ljubljana
- RUPEL, Mirko
1969: Valvasorjevo berilo iz Slave Vojvodine Kranjske, knjiga VI, Ljubljana
- SACHS, Curt
1940: The History of Musical Instruments, New York
1962: Reallexikon der Musikinstrumenten, Hildesheim
- SEDEJ, Ivan
1985: Slovenska ljudska umetnost, Ljubljana
- SLP - I
1970: Slovenske ljudske pesmi I, (Kumer Zmaga, Matičetov Milko, Merhar Boris, Vodušek Valens), Ljubljana
- ŠKERLJ, Božo
1962: Ljudstva brez kovin, Ljubljana
- TURK, Ivan
1988: Razmišljanja o bližnjih srečanjih med neandrtalcem in jamskim medvedom v Divjih babah (I. del), Idrijski razgledi XXXIII/1, str. 73 - 80, Idrija
- TURK, Ivan, CULIBERG, Metka, DIRJEC, Janez
1989: Paleolitsko najdišče Divje babe I v dolini Idrije, Ljubljana
- TURK, Ivan, KAVUR, Boris
1997: Pregled in opis paleolitskih orodij in kurišč/Review and description of paleolithic tools and hearths; Moustérienska "koščena piščal" in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji/ Moustérian "bone Flute" and other Finds from Divje babe I Cave Site in Slovenia, Opera Instituti archaeologici Sloveniae, Vol. 2, str. 119-156, Ljubljana
- MGB - Musikgeschichte in Bildern

SUMMARY

The sound-forming (predominantly perforated) bones from the Paleolithic period of man's history marks the beginning of the history of musical instruments on the present-day Slovene ethnic territory, of the musical history of the European man, and accordingly also of the world instrumental musical history. Archeological findings from the prehistoric period of the last Ice Age discovered on the present-day Slovene ethnic territory rank among the top findings of the world's prehistory since here we have to do with findings which are to be found in the European geographical area and also elsewhere in the world rarely or only exceptionally. Nowhere else in the world such a great number of bones with holes - and of possible pipes - has been found as in our country.

Our ethno-archo-musicological study seeks (theoretically and by means of the findings of sound tests) to elucidate the problems related to bone piped from Potočka zijalka, Mokriška jama, Divje babe I, Betalov spodmol... and to compare them with the bone instruments of various peoples over the world from prehistory until today. Among outstanding specialities in Slovenia belong the would-be pipes made of the bear's mandibles from the Augnecian culture of the Cro-Magnon, and among the oldest in the world Mousterian pipes belonging to the culture of the Neanderthal man from Divje babe I, and also the bear's jawbone with the tine truncated, which belong to the culture of the aforementioned ancestors of Homo sapiens.

Assumptions held so far that our ancient ancestors began to develop their aesthetic and artistic (hence also musical) instrumental starting moves only 30.000 to 35.000 years ago are, with the world-wide discoveries made in recent years, increasingly becoming questionable. Thus also the latest discovery of perforated bones in Slovenia, made in 1995 at Divje babe I above the river Idrijca under Šebrelje, speak in favour of expanding the time limits of man's cultural history, and dates the bone pipes into a period around 45.000 years before the present. The first assumptions about the Paleolithic hunters, which have already to an extent managed to become anchored in our cultural conscience, referred to the lower jawbones (mandibulae) of cave bears with one or with several holes (Potočka zijalka - 8, Mokriška jama - 7, in an unknown Karst cave - 1, and in Betalov spodmol - 1), only another three cases were found in Croatia. A large number of mandibulae was destroyed during the World War II. Among them the greatest attention has been paid to the right jawbone with three, or respect-lively four holes from Potočka zijalka.

The holes made by man have seemingly smooth edges and a fairly regular round shape. Their position is likewise non-negligible: mostly they are moved away from the epiphysis to the diaphysis, and on the jawbones these instruments are verified as such by the holes in the wall above the mandibular canal (and not beside it), although there exists also the possibility that in hollowed-out tubes and canals "natural holes" come up when in the course of time the bone compact has been damaged and got decayed. The formation of holes as merely a fruit of man's endeavour to make hollow bones sound-forming is, of course, not a criterion. But where the holes are a more likely artifact, there also the perforated fossil bones of sound-forming forms prove to be more reliable sound-producing instruments or rather consciously manufactured instruments. The sharp edges of the holes are necessary only in cases of oral mountpieces, or otherwise they may be of irregular shapes.

The term bone flute is for numerous Palaeolithic pipes insufficiently clear and determinate, as they mostly do not belong to the type of the transverse flute or the beaked one, but rather to the end-blown pipes, to pipes either covered with one or several epiphyses, or to wholly closed pipes. This kind of pipe types from the older cultures (also Stone Age ones) are to be found up to the beginning of the 20th century in folk traditions all over the world, in wholly historic or prehistoric forms and variants.

Among the earliest paleolithic instruments belong whistling pipes with one or several holes of the finger knuckle of animals with even number of fingers (reindeer, steinbock) and beasts (cave bear), known from the Mousterian period onwards and which are still current as folk instruments in Europe, Asia, South America to this day. Unfortunately our only specimen of this kind from Potočka zijalka is destroyed, but a fragment with three holes from the Mesolithic period has remained preserved.

The mandibles which could have been pipes belong among fossil remains of young or grown-up specimens of the cave bear. They lack the tine (ramus mandibulae) as far as the mouth opening (the ingressive jaw opening / foramina mandibulae), and on the inner (lingual) side they have a perforated wall over the mandibular (nervous) canal.

Pipes from bears' jawbones are a Slovene speciality and are a natural musical instrument! The hollow mandibular canal is the natural tune of the instrument, the foramen mandibulae (a little hole in the jawbone's opening) is the natural mouthpiece (notch) with sharply polished edges in the form of the letter V. Each mandible, which has a truncated tine permitting the blower to reach the jawbone opening and to blow into the canal, is already a musical instrument, an end-blow flute, which produces two tones as the bone has its own natural hole, that is a beard opening (foramen mentale) of oval shape in the bone compact under the diastema (the interdental space between the canine and the premolar). Each subsequent hole increases the sound opportunities for another two tones. The reconstructed would-be pipe from Potočka zijalka (the right jawbone with three holes) produced a very beautiful and clear sound in seven different pitches (two fingerings produced the same note). Sounds have been evoked also from the fossil bones in Mokriška jama, from the jawbones and fragments of tube-like bones (femurs).

If the tine of the jawbone is not truncated, the bone may sound as an instrument giving a natural sequence of partial tones (up to 4 aliquots) - in that case the holes in the canal do not affect the sound. There are many fossil examples of that kind. Accordingly the question comes up: if and when did man start to use man's mandibles as sound instruments or instruments producing natural sound? Were they discovered as early as by the Neanderthal predecessor? In the Mid-Paleolithic or even earlier? Did anything discovered incidentally (when sucking the marrow) become consciously discovered, produced, and used?

Paleolithic pipes made of long tube - like bones confirm the possibility of several types of instruments: a type where one of the two epiphyses of the pipe is stopped by a natural nucleus of spongy material, in which there is a slit (end-blown pipe) with 1-5 holes; a type where at the end of one of the two epiphyses of the naturally transverse pipe is stopped by the mouthpiece at the epiphysis and has 1-4 holes; further on, a type of beaked pipe - maybe with the ends evenly cut off - with mouthpiece notches of various forms; and the type of a pipe having epiphyses at both ends and the surrounding bone marrow of the naturally closed pipe. Most common are pipes with

two to three holes. The first two types have also one to two holes for the thumb. For the most part they are of the type for playing basic tones, where the blowing through of part tones is almost impossible. The example found in Divje babe I can confirm the above typology of paleolithic pipes. The original undamaged pipe could be found in almost all the forms enumerated. And possibly in some other one, not known to us. Nevertheless, all the paleolithic pipes currently known are made of long tube-like bones, today open at both ends (damaged, bitten off, broken off?), and folk pipes made of bone belonging to various cultural traditions are to be found today in almost all of the specified forms.

Or were the fossil examples of musical instruments used by man quite differently, in a wholly specific, for us inconceivable way which because also of the damages and vastly distant past and because of insufficient understanding of the way of living and thinking, of creativeness we simply cannot find out. Did our ancestor putty up the bone tube also with clay, resin, closed off the end with skin (membrane) or a wooden plug, or did he achieve various pitches also with the closing and the opening of the tube by hand or by finger, similarly as we are taught also by musical traditions of various peoples on all the Continents, where bone pipes are still known today?

Findings from the Paleolithic and Mesozoic have in addition to finger-knuckled whistling pipes confirmed the making of musical instruments both from the bear's thighbones (femurs) and shinbones (tibias) as well as from the hollow bones of birds (eagle, swan). Musical instruments of Ancient Greece, of the Roman Empire as well as mediaeval findings right up to the testimony of the folk traditions of the last centuries confirm the existence of pipes from whole shinbones of diaphyses of the sheep, goat, dog, eagle and swan, horse, pelican, stag, tapir, jaguar, and even of man; further on from the bones of albatross, numerous bone pipes mostly from the bones of birds, fox, swine, cattle, duck, goose, sea gull, and roe deer. bone types from earlier cultures are to be found in folk traditions in wholly historic or prehistoric forms as well as in variants.

Do bone pipes belong among the archetypes of man's creative ideas which reach beyond the limitation of time and place? Did they serve to the Ice Age predecessor for scaring and attracting beasts, for the simple giving of signals, or for the needs that would today be designated as musical ones? According to reports bone pipes started to disappear from musical practice both in Europe as well as in North and South America towards the end of the previous century. While there is no evidence of contemporary bone pipes from the ethnic territory of today (or we might have overlooked them or started with excavations too late?), there have been dug up a great many archeological findings from prehistoric times also on Slovene soil which deserve a detailed examination and evaluation.